

KERPICS JUDIT

A MEDIÁLIS VÁLTÁS HATÁSA JÓSIKA JÚLIA ÉLETVEZETÉSI TANÁCSADÓ SZÖVEGEIRE¹

REZÜMÉ

A 19. század második felének magyar irodalmában bevett gyakorlatnak számított, hogy a szerzők a sajtóban megjelent szövegeiket később kötetbe rendezve is kiadták. A napilapok, hetilapok, folyóiratok többféle formában biztosítottak folyamatos olvasói visszajelzést, melynek ismeretében a kiadók bátrabban vállalhatták fel egy-egy kötet előállításának költségeit. Az 1850-es és 1860-as években a Brüsszelben élő Jósika Júlia rendszeresen publikált a hazai lapokban életvezetési tanácsadó cikkeket. Ezekből *Pályavezető* címmel, 1863-ban, a kiadója, Heckenast Gusztáv felkérésére szerkesztette meg az első eredeti, magyar nyelvű női életvezetési tanácsadókönyvet. A kötet a Nővilágban 1857 és 1860 között megjelent szövegeket tartalmazza változatlan, vagy erősen átszerkesztett formában, de Jósika Júlia új fejezeteket is írt a kiadásba. Tanulmányomban az eredeti kontextusukból kiragadott és újrendezett szövegek átértelmeződéseit vizsgálom a megszólítottak körére, a szerzői életpályája szakaszaira és esetenként a rejtett politikai tartalomra vonatkozóan. Az első és második megjelenés metaolvasatainak összevetéséhez George Bornstein és Wolf Kittler feltevéseit veszem alapul.

KULCSSZAVAK: mediális váltás, sajtótörténet, női lapok, 19. századi folyóiratok, nőnevelés

ABSTRACT

Effects of the Medial Turn on the Lifestyle Articles by Júlia Jósika

In the second half of the 19th century journalism became the primary medium of Hungarian literary scene. It was a common practice for authors and editors to publish their texts first in the daily newspapers, weeklies or periodicals with the book-form publication following later on – depending on the success. This way, the publishers were able to provide authors with publicity and feedback from the audience (readers' letters, changes of subscribers etc.) without significant financial risk. By the grounds of these informations publishers could decide which groups of texts were worthy for a book with the hope of public success. Júlia Jósika – a Hungarian emigrée, who lived in Brussels in the 1850–1860's – was the author of the first original Hungarian female conduct book titled *Pályavezető* [Mentor](1863). The book was written by request from publisher Gusztáv Heckenast, and it was partially composed from Júlia Jósika's own articles published regularly in the magazine *Nővilág* [Women's World] between 1857–1860. The conduct book contains some *Nővilág*-articles without any change, some she wrote over or compiled

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 -SZTE-220 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával; az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült. készült.

from more than one of her texts, but there are also completely new chapters in *Pályavezető*.

In my paper I examine the re-interpretations of the texts which got out of their original context, with special regard to the target audience, history of publishing and the occasional political content. For the comparison between the two different media, I use the methods Wolf Kittler and George Bornstein regarding the materiality of the texts.

KEYWORDS: medial turn, history of journalism, women's magazines, 19th century periodicals, female conduct book

Wolf Kittler eredetileg 1991-ben, magyarul csak 2014-ben megjelent *Irodalom, szövegkiadás és reprográfia* című tanulmányában többek között a szerzőség és a kiadás viszonyának összetett voltára világít rá, amikor előbb Christoph Martin Wieland, majd Johann Wolfgang Goethe egy-egy könyvének fordultatos kiadástörténetét írja meg.² Wieland az *Összes művei* kiadásakor egyszerre lépett fel szerzőként és szerkesztőként: műveit javított, jegyzetelt formában rendezte össze, és új kiadóhoz vitte át őket. A régi kiadó egyszer már megvásárolta a jogokat, mégis elvesztette a Wieland és új kiadója ellen indított pert azon az alapon, hogy az első megjelenés és az *Összes művekben* közreadott változat nem azonos egymással.³ Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* kiadástörténete a levélregény eredetileg összesősődő kiadójának, szerzőjének, elbeszélőjének utólagos különválasztását példázza, amikor Goethe – az öngyilkossági hullám hatására – módosított kiadást adott ki, a híres „Légy férfi és ne kövess!” mottóval megtoldva.⁴ Kittler példáiban jól látszik az irodalmi mű befogadási stratégiáinak és szövegének változása, az újabb kiadások rávilágítanak a szövegek önmagukkal való összevethetőségére, amennyiben a régi és újabb verziók önálló művekként kezdenek el működni.

A kiadástörténet vizsgálata különösen izgalmas, ha a szövegvariánsok sorába nem csupán a könyv módosított vagy változatlan új kiadásait emeljük be, hanem a sajtóközléseket is. A magyar irodalmi piacon a 19. század közepétől egyre általánosabb gyakorlattá vált a hosszabb prózai műveket először napilapban tárcaregényként, vagy hetilapban, folyóiratban folytatásos regényként közölni; ezt követte később a kötetes megjelenés. Hansági Ágnes a tárcaregényről szólva a napilapos közlés három fő funkcióját különíti el a könyvkiadók szempontjából: reklámozza a majdani könyvet; felmérhetők általa az olvasói igények, illetve ezáltal csökkenthető a kiadó befektetési kockázata.⁵ A sajtópiaci helyzet ugyanis az 1850-es és 1860-as években kedvezett az olyan többfunkciós

² Wolf KITTLER, *Irodalom, szövegkiadás és reprográfia*, ford. LÉNÁRT Tamás = KELEMEN Pál, KULCSÁR-SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel, VADERNA Gábor szerk., *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014 (Filológia 3), 19–56.

³ Uo., 25–27.

⁴ Uo., 28–29.

⁵ HANSÁGI Ágnes, *Tárca – regény – nyilvánosság. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014 (Ráció-tudomány), 19.

kiadói vállalatoknak, mint a Landerer és Heckenast, később Heckenast, vagy Emich Gusztáv vállalatai, mivel ők egyszerre foglalkoztak könyvkiadással, könyvkereskedéssel és lapkiadással.

Jósika Miklósné Podmaniczky Júlia, az 1849 után Brüsszelbe, később Drezdába emigrált író leg híresebb, legnagyobb sikerű és kiadástörténeti szempontból is legérdekesebb könyve az 1863-ban megjelent *Pályavezető, Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*⁶ című nevelési tanácsadó volt. Egy korábbi tanulmányomban feltártam, hogy ez lehet az első eredeti, a nyugat-európai *conduct book* műfajának megfelelő, magyar nyelvű női tanácsadókönyv.⁷ A kiadvány magyar és külföldi műfaji előzményei, fogadtatása és társadalmi bázisa mellett akkor csak érintőlegesen foglalkoztam a *Pályavezető* fejezeteinek első, hetilapos közléseivel és a mediális váltás szövegre gyakorolt hatásával. Jelen tanulmányomban ezt a feladatot fogom elvégezni.

Jósika Júlia 1857-ben kezdte meg újságírói működését a Vajda János szerkesztette Nővilágnál, főmunkatársi minőségben. A lap tulajdonosa a Jósika Miklós és Jósika Júlia könyveit is kiadó Heckenast Gusztáv volt, aki a Nővilágot a Vasárnapi Ujság női párjának tekintette.⁸ Jósika Júlia 1860-ig maradt a lapnál, és ez alatt az idő alatt állandó rovatában divattudósításokat, életvezetési tanácsadó cikkeket, illetve alkalmanként folytatásos novellákat közölt. Ezek közül jelen téma szempontjából csupán az életvezetési tanácsadó cikkek lesznek érdekesek, melyek nem csupán előképei, de szövegszerű előzményei voltak a későbbi tanácsadókönyvnek. A cikkek jelentős része ugyanis több-kevesebb módosítással, új sorrendbe szerkesztve bekerült a *Pályavezető*be. A kötet előszavában Jósika Júlia nem reflektál erre a tényre, a kézikönyv szerkesztés-módjáról szólva csak a könnyű használhatóság vezérelvét említi:

Aztán van e formának még egy nagy és elvitathatatlan előnye, s ez ebből áll: hogy a mint imádságos könyvünkben azon imát szoktuk fölkeresni, mely legközelebből érinti jelen hangulatunkat, úgy e rövid utmutatásokba s elmékedésekbe szorult czikkekből is, fiatal olvasónőim épen azt választhatják olvasmányul, mire a jelen pillanatban szükségök van; – míg ha más, talán classicusabb modorban irtam volna, olykor a félkönyvet kellene átlapozgatni, míg azon tanácsra, vagy értekezésre bukkannának melyet találni óhajtanak.⁹

Csak találgatni lehet, milyen műfajt vagy könyvtípust értett a „classicusabb modor” alatt; feltételezem, hogy egymásból következő fejezetekre, vagy fejezetekre nem tagolt, tudományos jellegű, esetleg szórakoztató nevelési munkára gondolhatott. Utóbbira lehet példa Fáy Andrásnak a szintén Heckenastnál 1858-ban megjelent *A Halmai család – erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára* című didak-

⁶ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető, Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára*, Heckenast, Pest, 1863. (A továbbiakban: *Pályavezető*.)

⁷ KERPICS Judit, *Az ifju elme jobban fölfogja: Jósika Júlia Pályavezető című nevelési tanácsadójának megjelenése és műfaji előzményei*, *Tempevölgy* 11(2019)/3, 65–82.

⁸ MIKLÓSSY János, *Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban = Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve*, Budapest, 1973, 274–275.

⁹ JÓSIKA, *Pályavezető*, 2–3.

tikus regénye.¹⁰ Fáy a regény előszavában használati utasítást ad az elsősorban fiúknak szánt (mellékesen lányoknak is ajánlott) fikciós szöveghez: a regény a mulattatva tanításra, az ifjúság szellemi és erkölcsi fejlődésének segítésére és általános műveltségük szélesítésére szolgál.¹¹ Mivel ezeket a funkciókat a könyv családregegy formájában látja el, értelemszerűen egyirányú olvasásra alkalmas.

A *Pályavezető* szerkezete nemcsak a tematikus egységekbe nem rendezett nevelési munkáktól tért el. A korabeli olvasó még emlékezhetett Jósika Júlia három évvel azelőtt lezárult cikksorozatára a *Nővilágban*. A hetilap hétköznapi olvasója azonban, aki nem gyűjtötte a lapszámokat, nem vágta ki és illesztette össze az őt érdeklő cikksorozat darabjait, nem tudott odalapozni az őt aktuálisan érdeklő témához, így a könyvbeli megjelenés a sajtóközlés szerkezetétől is különbözött. Az előszóból azt is megtudjuk, hogy a könyv ötlete Heckenast Gusztávtól származott: „Middőn e könyvnek tisztelt kiadója fölszólított, hogy irjak oly munkát, mely fiatal leányoknak utmutatásul szolgálhasson az életnek olykor elég bonyolódott s döcögős pályáján, sokáig haboztam megfelelek-e a felszólításnak, vagy nem?”¹²

Heckenast tehát az általános kiadói gyakorlat szerint feltehetően felmérte a hetilapjában a könyvmegjelenésre is érdemes szövegcsoporthoz, felismerte a piaci rést – a nyugati típusú, de eredeti magyar nőnevelési kézikönyv hiányát – és egy témában tapasztalt szerzőre bízta a kötet összeállítását. A *Nővilág* főmunkatársaként Jósika Júlia gyakran szerepelt az előfizetési felhívásokban is, sőt nevét olykor már Jókai Mórival azonos betűméretben szedték,¹³ ami természetesen nem esztétikai értékazonosságot sugall, hanem a piaci igényeket tükrözi. A betűméretek jelentőségének kérdésére Vajda maga is reflektál, amikor a *Nővilágban* hírt ad a Nefejeits indulásáról, de értetlenkedését fejezi ki, amiért az előfizetési felhívásban Kozma Vazul kiadó-tulajdonos és Bulyovszky Gyula felelős szerkesztő neve mellett az általa ismeretlennek mondott Friebeisz Ferenc szerkesztőtárs nevét is feltüntették: „Sőt, nem is foghatjuk meg, mi czélből áll a neve a program alatt, miután előfizetési felhívások alá csak oly nevet szoktak nyomtatni, melyekben a közönség vagy szellemi, vagy anyagi előny ígéréteinek biztosítékát látja.”¹⁴

A *Nővilág* felhívásai Jósika Júlia divatrovata mellett életvezetési tanácsadóit is a népszerű cikkek közé sorolják: „Eredeti divattudósításainkat hetenkint jövőben is az e részben páratlanul ismert b[.] Jósika Júlia irandja; ezenkívül általánosan kedvelt élettani irányozásokat is folytatni fogja lapunk szépirodalmi részében.”¹⁵

¹⁰ FÁY András, *A Halmay család – erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára*, Heckenast, Pest, 1858.

¹¹ Uo., III–XVI.

¹² JÓSIKA, *Pályavezető*, 1.

¹³ *Előfizetési felhívás*, *Nővilág* 3(1859)/2, jan. 9, a 16. és 17. oldal között.

¹⁴ *Hírvásár – Budapest*, *Nővilág* 3(1859)/10, márc. 6, 154.

¹⁵ *Előfizetési felhívás*, *Nővilág*, 4(1860)/2, jan. 8.

A kiadó tudatosan törekedett a magyar nyelvű tankönyvek és az ifjúsági irodalom piacának bővítésére, eredeti művek kiadásával és fordítások megrendelésével egyaránt. Az eredeti magyar ifjúsági irodalmi művek közé nem csupán a szórakoztató irodalom sorolható, hisz a 19. század derekán ez nem is vált egyértelműen külön az erkölcsnemesítő, nevelő célzatú művektől. A *Pályavezető* korántsem az első, és nem is az utolsó hasonló vállalkozása volt a kiadónak. Két illusztratív példát említek: 1840-ben adta ki a Landerer és Heckenast Bezerédy Amália eredetileg családi használatra szánt, nagy sikerű gyerekirodalmi művét, a *Flóri könyvét*;¹⁶ 1842-ben pedig a debreceni protestáns hittudós és leánynevelő intézeti igazgató, Steinacker Gusztáv *Női hivatás- és társalkodástan* című tankönyve jelent meg.¹⁷ A világirodalmi ifjúsági regények terén Szász Károlyt például az *Utazás a Holdba* című Verne-regény fordítására kérte fel Heckenast, amit 1869 és 1870 között előbb folytatásokban közölt a Vasárnapi Ujságban, három évvel később pedig – a sikerre való tekintettel – bővített, átdolgozott formában, de az eredetihez képest még mindig rövidítve, könyvben is kiadta.¹⁸ A Verne-művek magyar nyelvű kiadási jogait később a Franklin szerezte meg.¹⁹

A *Pályavezetőt* az 1863-as kiadás után, immár a Franklin kiadó gondozásában, dátum nélkül, változatlanul újranyomták. A datálás kérdéseit említett tanulmányomban tártam fel,²⁰ az eredményeket azonban fontosnak tartom a jelen tanulmány számára is összegezni. Heckenast Gusztáv 1873-ban visszavonult, nyomdáját és kiadói vállalatát az ugyanebben az évben magalakult Franklin-Társulatnak adta el.²¹ Szintén 1873-ból valók a Franklin gondozásában megjelent *Pályavezetőt* ideális „confirmatiói ajándékként” hirdető reklámok a Politikai Ujdonságokban.²² Ennek alapján valószínűsítem, hogy a Franklin ebben az évben nyomtatta újra a könyvet. Különös ízt ad a történetnek, hogy még az eredeti szerzői előszót is benne hagyták, a kiadói felkérésre vonatkozó kitéllel együtt, ami így már nem Heckenast Gusztávra, hanem a Franklin-Társulatra vonatkozott – habár a kezdeti időszakban igazgatósági

¹⁶ DEDE Franciska, *Tudomány, művelődés, közhasznúság. Heckenast Gusztáv magyar nyelvű tudományos ismeretterjesztő és közhasznú kiadványai* = LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*, Kossuth Kiadó–Esterházy Károly Főiskola, Budapest–Eger, 2012, 162.

¹⁷ Uo., 166.

¹⁸ POGÁNY György, *A Franklin-Társulat, a Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873–1945*, *Könyv és Nevelés* 21(2019)/3-4, 84–125.

¹⁹ Uo.

²⁰ KERPICS, *Az ifju elme...*, i. m.

²¹ BÜKYNÉ HORVÁTH Mária, *A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai*, *Magyar Könyvszemle* 82(1966)/1, 27.

²² „Confirmatiói ajándékok. A »Franklin-társulat« magyar irodalmi intézetben, Budapest (egyetem-utca 4-ik szám) megjelent és minden könyvtárunknál kapható: Jósika Julia Pályavezető. Jó tanácsok a világba lépő fiatal leányok számára. (432 lap, nyolcadrét) Füzve 2 frt. Diszkrétben 2 frt. 80 kr.” [Hirdetés], *Politikai Ujdonságok* 19(1873)/22, máj. 21. Köszönet az adatért Szalisznyó Lillának.

tagként Heckenast még maga is részt vett a Franklin-Társulat munkájában.²³

A *Pályavezető* csekély szakirodalmában mellőzött tény, hogy a könyvnek voltak 1863 előtti előzményei, és 1863 utáni kiadásai is. A mégoly alapos Szinnyi József sem említi például az 1873-as utánnomást, és csak a második, bővített kiadást, az 1885-ös, Kuliffay-Beniczky Irma által „korszerűen átdolgozott” (szinte teljesen átírt) kiadványt regisztrálja.²⁴ Szaák Lujza, aki az 1880-as évek végétől behatóan tanulmányozta a Jósika-házaspár munkásságát, 1888-ban, a Győri Hírlap hasábjain Jósika Júlia ifjúsági irodalmi tevékenységéről közzétett cikksorozatában, ahol az 1863-as *Pályavezető* új kiadását szorgalmazza, nem látszik tudomást venni sem a vélhetően 1873-as megjelenésről, sem az 1885-ös átdolgozott változatról.²⁵ A Jósika Miklósról szóló monográfiájában Dézsi Lajos szintén csak az 1863-as kiadást említi,²⁶ és a későbbi, nőírókkal foglalkozó szakirodalom is az első megjelenéssel azonosítja a könyvet.

Mivel a változatlan utánnomás főként kiadástörténeti szempontból érdekes, a második, a Kuliffay-Beniczky Irma által átdolgozott munka pedig már csak nyomokban tartalmazza Jósika Júlia eredeti szövegét, így a jelen tanulmányban az egy kéztől származó, de egymásól eltérő szövegvariánsok, mindenekelelt a sajtó- és könyvközlés összevetésére fókuszálók.

A Jókairól szóló monográfiájában Szajbély Mihály többféle irányból fejtegeti a napilap és a könyv olvasási stratégiáinak különbségeit:

Míg a könyv médiumához eredendően az elejétől a végéig tartó, „kronologikus” olvasásmód tartozik, addig a hírlap médiuma többféle olvasásmódot implikál. Ha valaki napról napra a kezébe veszi, akkor olvashatja úgy, mint egy soha véget nem érő könyvet; azt azonban, hogy milyen sebességgel halad vele, nem ő, hanem a napok múlása határozza meg. S ennek a virtuális könyvnek a világában nagy valószínűséggel – eltekintve attól a ritka esettől, amikor valaki létrejöttétől kezdve folyamatosan olvas egy hírlapot – valahol „történet közben” kapcsolódik bele. Ha pedig valami okból hosszabb-rövidebb időt kénytelen hírlap nélkül eltölteni, maga döntheti el, hogy kronologikus rendben, visszafelé haladva, netán a két lehetőséget keverve, vagy éppen a lemaradását soha nem pótolva veszi fel a napról napra tovább kigyózó történet fonalát.²⁷

Ez a gondolatmenet az alapvetően kronologikus műfajok időrendjének felbomlását szemlélteti. De mi történik akkor, ha a sajtóközlésekből összeálló könyv nem fikciós szöveg, nincs története és nincsenek szereplői? Jósika Júlia az imádságos könyvhöz hasonlítja a *Pályavezető*höz javasolt olvasási stratégiát, de ugyanígy hasonlíthatnánk receptkönyvhöz,

²³ LIPTÁK Dorottya, *A vállalkozó és a kultúra...*, i. m., 34.

²⁴ JÓSIKA Júlia, *Pályavezető fiatal leányok számára*, KULIFFAY-BENICZKY Irma (átdolg.), Franklin-Társulat, Budapest, 1885.

²⁵ SZAÁK Lujza, *Báró Jósika Miklós élete és munkái*, [k. n.], Budapest, 1891; Uő., *Báró Jósika Julia, mint a női ifjúsági irodalom úttörője*, Győri Hírlap 3(1888)/101.

²⁶ DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós 1794–1865*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1916, 349.

²⁷ SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Kalligram, Pozsony, 2010, 149.

vagy – az olvasónak a könyvön belüli szabad kalandozása révén – verseskötethez. A *Pályavezető* persze nem művészi szövegek gyűjteménye, értelmezésükben elsődleges a referencialitás. Olvasható egyben, elejétől végig, de ahogyan az egykorú olvasó kikereshette belőle az aktuális élethelyzetére, problémáira vonatkozó passzust, úgy a mai kutató is szabadon kószálhat a könyv hétköznapi-történetre és nőtörténetre vonatkozó, forrásértékű fejezetei között. Mindez egy hetilap esetében nehezebben lenne megvalósítható.

Van azonban a nőnevelési kézikönyv szerkesztésmódjában még egy sajátosság, ami megkülönbözteti a tárcaregénytől, mégpedig az, hogy teljességgel figyelmen kívül hagyja a hetilapos közlések időrendjét. Ezt egyetlen tárcaregény-szerző sem engedheti meg magának, hacsak nem éppen a narráció dekonstruálását tűzi ki művészi ambíciójául. A *Pályavezető* ilyen tekintetben közelebb áll egy novelláskötethez, melynek darabjai korábban a sajtóban jelentek meg. A *Pályavezető* fejezetei közt nincs folytatolagosság, a koherenciát a tanácsokat adó, ismétlődő retorikai fogásokkal élő, jól felismerhető stílusú narrátor hangja teremti meg. A szerző nem él szépirodalmi fogásokkal egy elbeszélői alteregó megteremtésére: saját nevében, saját tapasztalataira hivatkozva, közvetlenül szólal meg, váltogatva az egyes szám első személyű és többes szám első személyű megszólalást. Ez többnyire igaz a Nővilágban megjelent íránycikkeire is, azonban ott akadnak kivételek, ahogyan ezt majd a fiktív rokon levelekből összeállított *Világba vezetés* című fejezet tárgyalásakor be fogom mutatni.

A hetilapban nem mindig kiszámítható rendben következtek egymás után az életvezetési tanácsok. A kezdetekkor, 1857-ben még minden második számban, a divattudósítás helyett állt ilyen típusú cikk,²⁸ később – a szerkesztőségi közlemény szerint olvasói nyomásra – Jósika Júlia rovata kibővült, és nem maradtak el a divattudósítások sem az íránycikkek mellől:

Tisztelt hölgyközönségünk igényeihez képest szerencsések voltunk úgy intézkedhetni, miszerint tisztelt írónánk, s páratlan divattudósítónk *b. Jósika Júliától* ezentul minden héten eredeti divattudósítást fogunk közölhetni, – azonban leveleink késedelme folytán ezuttal még a régebbi rendhez képest a főlapunkban közlött szintén becses értekezést vettük divattudósítás helyett. [...]

Ezennel tehát csak bocsánatot kérünk a divattudósítás elmaradásaért, s egyszerűs mint a t. bárónó újabb ígérete folytán tudtu[!] adjuk, miszerint jövőre, míg hetenkint divattudósításokkal szerencsétlen bennünket, egyszerűs mint időnkint önálló cikkeivel is találkozni reményünk lehet.

Szerkesztőség

Nem állnak rendelkezésemre a szerkesztővel, Vajda Jánossal, vagy a kiadóval, Heckenast Gusztávval kötött megállapodások a különböző témájú cikkek gyakoriságára vonatkozóan, azonban Jósika Miklós levele Szabó Richárdhoz (aki 1859-ben a Divatcsarnokot szerkesztette) arról

²⁸ Az életvezetési tanácsadó cikkek első darabja: JÓSIKA Júlia, *Egy pár szó a fényüzésről*, Nővilág 1(1857)/33, 519–521.

tanúskodik, hogy a divatról és életmódról szóló cikkeivel Jósika Júlia kizárólagos szerződésben volt a Nővilággal: „Nőm a *Nővilágnak*, csak divat és másnemű *improvisált* cikkekkel kötelezettje. Egyébben, mint például *novellákban* szabad keze van. Talán a jövő félévre ő is küldend valamit.”²⁹

A Jósika Miklós által „improvisált”-nak nevezett életvezetési tanácsadó szövegek a lehető leglazább kapcsolatban állnak egymással. Szorosabban köthetők aktuális kontextusukhoz, vagyis a hetilap többi cikkéhez és az eseményekhez, amelyekről hírt adnak, mint a rovat előző vagy következő darabjaihoz. A szövegek közti koherenciát a rovat és a szerző neve teremti meg. Kizárható, hogy a cikkek megírásakor Jósika Júlia eleve számított volna a későbbi könyvmegjelenésre. A mediális váltás így a korpusznak valóban az újrendezését, újraírását és műfajváltását eredményezte: vélhetően külföldi minták alapján jött létre egy használatközpontú, egymástól függetlenül olvasható, de egységes retorikával megírt, tematikus fejezetekből álló nőnevelési tanácsadókönyv.

A cikkeket/fejezeteket a mediális váltás okozta módosulások jellege és mértéke szerint soroltam négy fő kategóriába: 1. egyezés: változatlanul átemelt szöveg; 2. részleges egyezés egy forrással: módosítva átemelt szöveg; 3. részleges egyezés több forrással: kompilált szöveg; 4. nincs egyezés: át nem emelt cikk, előkép nélküli új fejezet.

A szövegek összevetéséhez a kiindulópontot George Bornstein *Hogyan olvassunk könyvoldalt?*³⁰ című, a könyv materialitásáról szóló tanulmánya képezte, melyben John Keats, Emma Lazarus, W. B. Yeats és Gwendolyn Brooks egy-egy szonettjének kiadásonként eltérő változatait vetíti egymásra a szövegek kontextusa és a kontextus sugallta olvasatok szerint. Bornstein megállapítja, hogy „az irodalmi szöveg nemcsak a szavaiból áll (ez a nyelvi kódja), hanem materiális megvalósulásainak szemantikai jellemzőiből is (ez a könyvészeti kódja)”.³¹ A Walter Benjamin által használt művészeti *aura* fogalmát a *könyvészeti kóddal* azonosítja, melybe beletartozik például az oldalterv, kötetterv, betűtípus, előszó, fülszöveg és minden olyan kísérőszöveg, ami a művet körülveszi, de részét képezi ennek a kiadó és a célközönség is. A szövegek aktuális megjelenési helyei ezek szerint befolyásolják a jelentést is:

[...] irodalmi művek esetében technikailag sokszorosított eredetik képesek megte-
remteni saját aurájukat, és csak a korábbi aurák sorvadnak el a mű egymást köve-
tő reprodukciói során. [...] Az aura részben a szöveg materiális jellemzőiből jön
létre. A mű megtestesülésének eredeti helyei tehát magukban hordozzák azt az
aurát, amely a művet elhelyezi térben és időben, és amely létrehozza a mű au-
tenticitását és kontingenciáját egyaránt. Ha megfosztjuk ettől az aurától, akkor a

²⁹ Közli DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós...*, i. m., 404. [Kiemelések az eredetiben.]

³⁰ BORNSTEIN, George, *Hogyan olvassunk könyvoldalt?*, ford. VINCE Máté = DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel szerk., *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, Ráció Kiadó, Budapest, 2011 (Filológia 2).

³¹ Uo., 83.

könyv lapjait is megfosztjuk az ikonikusságától, s ezáltal a szöveg jelentésének fontos elemeitől.³²

A hetilap és a tanácsadókönyv auráját figyelembe véve talán az első kategóriába tartozó, szinte változatlanul átemelt szövegek jelentésmódosulása a legizgalmasabb. Remek példa erre a *Lélekerő* című cikk és a *Bátorság* című könyvfejezet szövegpárosa, melynek történeti háttérével a *Pályavezető* műfaji előzményeit tárgyaló korábbi tanulmányomban már foglalkoztam. A szövegek kontextusának ismertetése azonban a médi-umváltás során bekövetkező jelentésmódosulás tekintetében kulcsszerepet játszik, ezért bizonyos korábbi eredményeimet jelen dolgozatban is ismertetem.

A *Bátorság–Lélekerő* szövegpár közül a hetilapos közlés – egy-egy beszúrt szót és a címet leszámítva – változtatás nélkül került be a kötetbe. Az első címváltoztatás még a szerkesztőtől, Vajda Jánostól ered, aki a kirobbanóban lévő francia-osztrák-szárd háború következtében beállt érzékeny politikai viszonyok miatt, az utólagos rendőrségi cenzúráról való félelmében cserélte le a brüsszeli emigráns Jósika Júlia cikkének eredetileg *Bátorságként* feltüntetett címét *Lélekerőre*:

[...] A „bátorság” című cikket, mint a Mélt. bárónő minden levelét, csak a re-
visiónál olvastam először. Világos, hogy politikailag ártatlan volt, de mi tudjuk itthon,
hogy a sajtórendőrség, kivált egy elterjedt ujságban, és a jelen mozgalmak közt
[...] mindjárt a sorok közt olvas. Bizonyos, hogy leiltotta volna lapomat, melyen
már egy írásbeli intés súlyosbodik, azonkívül, hogy harmadéve alig menekedtem
hat heti fogságtól egy pár meggondolatlan soromért. Tehát szerfölött óvatossá
kell lennem. Föl kelle áldoznom a „Bátorság” című cikk helyesebb értelmét, s vál-
toztattam a hogy tudtam, s a hogy hamarjában lehetett.[...] Belátom, hogy a brü-
szzeli levelek teszik lapom legfőbb értékét, ezért nagy figyelmet fordítok rájuk, s
nagy zavarban vagyok, ha néha egy egy ismeretlen divatműszót a kéziratban nem
tudok elolvasni.³³

A Jósika-házaspár élénk kapcsolatot ápolt a nyugati magyar emigránsok azon csoportjával, akik a háborútól a politikai erőviszonyok átrendeződését és egy új magyar forradalmat reméltek: Klapka György, Teleki László és Kossuth Lajos 1859 januárjában alapították meg e célból a Magyar Nemzeti Igazgatóságot.³⁴ A mozgalmak nem maradtak titokban itthon sem, és a nemzeti szolidaritás demonstrálásából a nők is kivették részüket, például a francia divat magyaros öltözetre cserélésével 1859-ben és 1860-ban.³⁵ Mindezek tudatában Jósika Júlia cikkének létezik egy politikailag telített olvasata, miszerint egy aktuális, közelgő veszélyhelyzetre, forradalomra kell felkészülniük a magyar honleányoknak.

³² Uo., 84.

³³ Vajda János Jósika Miklóshoz, Pest, 1859. március 19. = VAJDA János *Összes Művei*, X. k., s. a. r. BOROS Dezső, szerk. BARTA János, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 12.

³⁴ FARKAS Katalin *Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866*, Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Line Design, Budapest, 2011, 10–12.

³⁵ LUKÁCS Anikó, *Nemzeti divat Pesten a 19. században*, Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2017, 9.

Éppen ezért a cikk az úgynevezett „polgári bátorságot” nevezi meg specifikusan női erényként, melyre szükségállapotban különösen nagy szükség van:

Van elég ferfiu, ki sebet ejteth ugyan, de a ki nem birná a sebet bekötözni; ki a leg-szilajabb paripát megüli, de ki, ha csak harmadrészét javainak, valami baleset által elveszteni, kész volna inkább magát agyonlőni, mint azon kellemetlenségeket s nélkülözéseket eltűrni, melyek a vagyonvesztést okvetetlen követik.

És van elég hölgy, ki bátran elsüti a pisztolyt vagy puskát, lovagol, vadászik, nem fél semmitől; s ki kétségbe esnék, ha komorna nélkül kellene élnie, vagy más sokkal nagyobb nélkülözéseket eltűrni; mint azt a sors nem egytől közülünk követeli, ha sorsunk kereke alá fordul.

Ha mindkét nemével a bátorságnak birunk nem baj; olykor jobb; de míg hölgyben a férfias bátorság nem tudjuk kívánatos-e, tudjuk azt, hogy nem nélkülözhetlen; de polgári bátorságra okvetlen szüksége van, akár minő szerencsések is legyenek körülményei; mert nincs az a ház vagy család, ha még oly boldog is, melyhez betegség, baj vagy veszély ne köszönne be olykor olykor; és ha akkor e család anyja elveszti fejét, kétszeres a veszély – súlyosb a baj.³⁶

A lapszám vezércikként hozza az immár új címmel rendelkező *Lélekerőt*; utána olvasható Németh János *Arczod liljom* című szépelgő szerelmes verse, majd ezt követi egy magasztos hangvételű cikk, mely erős római nőknak állít emléket, akik bátorságuk, erejük, eszük, állhatatosságuk révén az egész birodalom sorsára kiható tetteket vittek végbe. Thulmon Jozefa a *Jeles nők képcsarnoka* című sorozatának első részében Tiberius és Caius Gracchus anyját, Corneliát, illetve Coriolanus anyját, Veturiát állítja a Nővilágot olvasó „anyák és honleányok” elé példaképül.³⁷ A történetek tanulsága – csakúgy, mint Jósika Júlia *Lélekerő* című írásában – a női helytállás fontossága szükségállapotban. (A női erő és bátorság témáját ezután a háziasság erényét magasztaló cikk ellensúlyozza a lapszámban Abonyi Lajostól.) A Nővilág mellőzi a politikai híradásokat; a nemzetközi konfliktusok alakulásáról is csak elvétve számol be, a Vegyes hírek közé elrejtve. A politikai tartalom mégis kiolvasható a női helytállásról szóló cikkekből; Vajda János aggodalma nem volt alaptalan, amikor Jósika Júlia cikke miatt a lapját a betiltástól féltette.

Mindez a politikai tartalom eltűnik a szövegből az 1859-es cikk aktualitásának feledésbe merülésével – Bornstein fogalmával élve: a korábbi aura elsorvadásával. Az 1863-as szövegben bekövetkezett változások mértéke elenyésző, inkább stilisztikai jellegű. Például a cikk egyik mondata: „Az ember mindig bizonytalanságban él”, a kötetben így alakul át: „Semmitem állandó és bizonyos az életben”; a cikkben: „És ha győzünk”, a kötetben: „De ha végre győzünk”. A kötetben szereplő szöveg fiatal lányokat készít fel arra a sok nyomorúságra, amellyel életük során meg kell majd küzdeniük – általában, bármely korban. A sajtóellenőrzés és a női lapokkal szembeni elvárások miatt az explicit politikai reflexiókat kerülő, azokra csak rejtjelesen utaló szöveg ily módon szinte változtatás nélkül, mégis új jelentéssel volt áttemelhető egy serdülő lányoknak

³⁶ JÓSIKA Júlia, *Lélekerő*, Nővilág 3(1859)/10, márc. 6, 146.

³⁷ THULMON Jozefa, *Jeles nők arcképcsarnoka I.*, Nővilág 3(1859)/10, márc. 6, 147–150.

íródott életvezetési tanácsadó könyvbe. Az egyetlen belső utalás a szöveg előéletére az, hogy bár a kötetben ismét az eredeti, *Bátorság* cím áll fölötté, egy értelmező szerkezetben Jósika Júlia beemeli a Vajda János-féle korábbi cím *lélekerő* kifejezését is, a polgári bátorság szinonimájaként: „[...] polgári bátorságra, – más szóval lélekerőre – okvetlen szükség van [...]”³⁸

Az új kontextusban a fejezetről lefoszló politikai tartalom más jelentésmezőnek adja át a helyét. Az egymás után álló fejezetek a könyvben tematikus közelségben erősítik egymás üzenetét azáltal, hogy a lelkerő és gyengeség különböző aspektusait tárják fel. A *Bátorság*ot közvetlenül megelőző fejezet a *Béketűrés* (a Nővilágban 1857-ben, azonos címmel jelent meg³⁹), amely itt a *Bátorság*hoz sok tekintetben hasonló erőt, türelmet dicséri a sorscapások elviselésében: „Pedig a mit béketűréssel szenvedünk vagy tűrünk, korántsem esik oly nehezen, mintha békétlenkedünk; mi által enmagunkat s körözetünket szoktuk gyötreni [...]”⁴⁰

A második kategóriába tartozik a *Bátorság* után álló *Egy nagy betegség*, amely korábban *Korunknak divatbetegsége*⁴¹ címmel, 1857-ben jelent meg a Nővilágban. A sajtóközlés itt több módosítással, hosszabb elhagyott és betoldott részekkel került be a *Pályavezető*be. Könyvfejezetté válva nemcsak tematikusan kapcsolódik az előző íráshoz, hanem a felütés révén szövegbeli kohézió is létrejön közöttük:

Azon bátorsággal vagy lélekerővel, melynek üdvösségét sőt szükségét mult czikünkben bebizonyítani igyekeztünk, szemközt áll egy baj, gyengeség vagy betegség, mely annyira erőt vesz a mostani ivadékon, hogy majdnem ragálylyá kezd válni.

E divatos és kedvencz betegség a *nervozitás*.⁴²

A tanácsadókönyv előző fejezetével nemcsak a betoldott, direkt visszautalás teremt kapcsolatot, hanem az emberi erények (bátorság, lélekerő) dichotómiája is; a „nervozitást” ugyanis az *Egy nagy betegség* a gyávasággal, a gyengeséggel és a lustasággal állítja párhuzamba:

Ha valaki gyáva, és saját árnyékától fél, azt meg kell neki bocsájtani, mivel nervozus ember; ha egyik vagy másik elhanyagolja gazdaságát vagy másféle foglalatosságát és egész nap a henye méhkirályné szerepét játsza, azaz semmitsem csinál, míg mások érte fáradoznak, nem lehet szegényt hibáztatni, mert nervozitása nem engedi a kifárasztó munkát.

Hölgyeinkkel épen így vagyunk.

A serdülő leányka, kinek még tudni sem kellene mi a nervozitás, és vannak-e neki idegei vagy sem, már ürügyül használja e betegséget, hogy csekély kötelességeit mellőzhesse [...]”⁴³

³⁸ JÓSIKA, *Pályavezető*, 293.

³⁹ JÓSIKA Júlia, *Béketűrés*, Nővilág 2(1858)/26, jún. 27, 411–412.

⁴⁰ JÓSIKA, *Pályavezető*, 283.

⁴¹ Jósika Júlia, *Korunknak divatbetegsége*, Nővilág 1(1857)/39, okt. 4, 616–617.

⁴² JÓSIKA, *Pályavezető*, 294. [Kiemelés az eredetiben.]

⁴³ Uo., 296.

Mindez kontrasztos játékba hozza az *Egy nagy betegség* után álló, *Kedélyesség*⁴⁴ című fejezetet is, amely mintegy válaszul a „nervozitás” örvé alatt felsorakoztatott gyengeségekre, az egészséges, stabil, jó kedély erejét dicséri. Habár az utóbb idézett bekezdés már a hetilapos közlésben is szerepelt, ott mégsem feltételezhető semmiféle kapcsolat az egymáshoz képest több hónapos vagy éves eltéréssel közölt *Korunknak divatbetegsége*, *Kedélyesség* és *Lélekerő* között. Az újságcikkek hangvétele sem törekszik egységességre, a szerző ott mindig az aktuális körülményekhez és témához illő retorikát választ. Így például míg *Lélekerő* emelkedett, kissé komor stílusban, már-már vészjósló módon buzdít a veszélyre való felkészülésre – és ily módon probléma nélkül áttemelhető volt a *Pályavezetőbe* –, addig a *Korunknak divatbetegsége* humoros, oldott hangnemet üt meg, és leginkább az ideggyengeséget mímelő, az állandó betegség állapotába belekényelmesedő embertípus nevetségessé tételét célozza olyan modorban, ami zsurnalisztikában igen, de fiatal lányoknak szóló, magát komolyan vevő tanácsadókönyvben nem helyénvaló. Az alábbi, humorosnak szánt passzus ki is maradt a kötetből:

Nemrég egy ismerős férfival beszélgettem e tárgyról, s ő e kérdésre következően felelt: „Azt hiszem, hogy egy kis virgás, jól alkalmazva, jobban segítene e bajon, mint száz meg száz orvostudor.”

Én, barátnéja nem lévén a régi virgás-nevelésnek, e gyógymódot ugyan nem merném ajánlani; de azt hiszem, hogy kissé nagyobb szigor enmagunk s gyermekeink iránt, rövid idő alatt nagyot segítene az ugynevezett *nervositáson*, ha nem is bímá azt gyökerestől kiirtani.⁴⁵

A cikk szarkasztikus zárata – ami akár tréfás Jane Austen-utalás is lehetne – szintén nem szerepel a könyvben:⁴⁶

Szóval, hogy egy argumentum ad hominemmel fejezzem be kis cikkemet – tegyük a nervositással azt, mit egyik ismerősöm házánál a köhögéssel tett, azaz: *tilt-suk el*.

Ezen ismerősöm t. i. annyira ki nem állhatta a köhögést, hogy házánál senkinek nem volt szabad köhögni, sem gyermeknek, sem cselédnek; s a minő híhetetlen is a dolog, csakugyan senki nem köhögött; mi igenis a mellett szól, hogy betegségben úgy, mint minden másban e világon, legtöbbet tesz az erős akarat.⁴⁷

Az elsősorban felnőtt olvasókra számító hetilapban az ilyen mulattató kijelentések nemcsak hogy megférnek, de kívánatosak is. A *Korunknak divatbetegségeit* lehozó lapszám címlapján Jókai Mór *Bolivár* című elbeszélésének tragikus kimenetelű záró epizódja olvasható, melynek sötét hangulatát Lisznyai Kálmán játékosan enyegő szerelmes verse oldja. Ezt követi Vajda János komoly esszéje Arany Jánosról, annak ürügyén, hogy a lap előző száma arcképet közölt róla, majd ismét e hangulatot oldja fel Jósika Júlia könnyedebb cikke a „nervositásról”. Látható, hogy

⁴⁴ JÓSIKA Júlia, *Kedélyesség*, *Nővilág* 3(1859)/2, jan. 9, 17–18.

⁴⁵ JÓSIKA, *Korunknak divatbetegsége*, i. m., 617.

⁴⁶ A *Büszkeség és balítélet*ben Mrs. Bennet gyenge idegeire hivatkozva megtiltja Kittynek, hogy köhögjön. Köszönet a párhuzamért Hansági Ágnesnek.

⁴⁷ JÓSIKA, *Korunknak divatbetegsége*, i. m., 617.

az eredeti kontextusban az írás a lap egyfajta hangulati ritmusába is illeszkedik, míg a kötetben a jellemformáló célzatú fejezetek egyike lett.

A *Pályavezető* alcíme: *Jó tanácsok világba lépő fiatal leányok számára* kiemelt helyet biztosít a kötetben a *Világba vezetés* című fejezetnek, mely egyúttal remek példa a kompilált szövegre is. Ez az egyik legerősebben átformált anyag a könyvben, mégis felfedezhetők benne az eredeti sajtóközlések nyomai. Jósika Júlia a *Levél unokahugomhoz*⁴⁸ és a *Levél öcsémhez*⁴⁹ című, a *Nővilágban* megjelent, rendhagyó életvezetési cikkeit a *Pályavezetőben* tartalmilag újrendezte, összefésülte; nyelvileg átformálta őket, és további kiegészítéseket toldott hozzájuk.

A félreértés elkerülése végett sietek leszögezni, szó sincs arról, hogy a hetilapban lányokat és fiúkat külön-külön megszólító fiktív leveleket közölt volna. A *Levél öcsémhez* – a mai olvasó számára megtévesztő címe ellenére – szintúgy fiatal lányhoz szól. Erről már a második-harmadik bekezdés bizonyosságot szolgáltat: „Azt hallom, hogy jól mulatsz, tánczosok dolgában fogyatkozásod nincsen, s hogy sűrög forog körültedd néhány fiatal ember. Mindez természetes. Tizenhét éves korában minden hölgy ha nem is szép, az ifjuság bájával bir [...]”⁵⁰ *A magyar nyelv értelmező szótára* szerint a régies „öcsémasszony” kifejezéssel idősebb nő szólíthat meg fiatalabb nőt; s habár az „asszony” utótag jelen esetben hiányzik, valószínű, hogy ennek a formulának a részleges alkalmazásáról van szó.

A *Nővilág* cikkeit nem ritkán színesítették fiktív levelek, ezek többnyire, a jelen példához hasonlóan, életvezetési tanácsokkal szolgáltak. A kis kerettörténet, a levélíró és a megszólított közti könnyen behelyettesíthető kapcsolat és a hétköznapi kommunikáció illúziója népszerűvé tette e műfajt. Vas Gereben a *Nővilág* első évfolyamában indította az *Egy feleséges embernek levelei* című sorozatát, melynek megszólítottja szintén egy nőrokon („Kedves asszony néném!”),⁵¹ tárgya pedig a családi és társasági életnek, különösképpen a nők viselkedésének megfigyelése férfiszemmel. Humorosan, kedveskedő-csipkelődő hangnemben mutat be különböző bírált és elfogadott viselkedésformákat. Az első levél például rögtön a gyermeknevelés buktatóit karikírozza – távolságtartó, főleg utcai élmények alapján.

Jósika Júlia divattudósításaiban az első számtól kezdve alkalmazta a levélformát („Kedves barátném!”), azonban ezekben a szövegekben nem fektetett hangsúlyt a beszélő és a megszólított közti viszony tisztázására, nincs kerettörténet, épp csak apró kiszólások jelzik, hogy a brüsszeli levélíró tisztában van az olvasó magyarországi helyzetével – ami a divatot illeti. Már ennyi is elég a bizalmas „nők egymás közt” beszédmód felépítéséhez. A forradalmi újdonságnak számító acélvázis a bronzszoknya megjelenéséről például így nyilatkozik:

⁴⁸ JÓSIKA Júlia, *Levél unokahugomhoz*, *Nővilág* 4(1860)/6, febr. 5, 85–86.

⁴⁹ JÓSIKA Júlia, *Levél öcsémhez*, *Nővilág* 4(1860)/10, márc.4, 153–154.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ VAS Gereben, *Egy feleséges embernek levelei* 1, *Nővilág* 1(1857)/26, júl. 5, 404–407.

Te is követni fogod e divatot, édesem, bár igen alkalmatlan; mert egyes személy nem állhat ellen a divat hatalmas árfolyamának; de kérélek, legalább ne viseld az oly igen disztelen halhíjas, acélrugonyos, és kötélszoknyákat; hanem maradj a crinoline⁵² és keményített szoknyák mellett, melyek a legtűrhetőbbek.⁵³

Életvezetési tanácsadó cikkeiben azonban a *Levél unokahugomhoz* és *Levél öcsémhez* kivételével nem használja a levélformát. A *Levél unokahugomhoz* egy pár szóban összefoglalt családi körképpel nyit:

Kedvesem! Azt irod nekem, hogy édes atyád elhatározta, mikép e farsang folyamában a világba bevezetend téged; s mivel, fájdalom, édes anyád évek óta a sírban nyugszik, s régi nevelőnéd sincs többé melletted, engedd, hogy legalább jó tanácscsal segítsek olykor rajtad, mivel a sors nem akarja, hogy magam örködjek fölötted, e fontos pillanatokban.⁵⁴

Az anyai támasz nélkül maradt serdülő lány képe erős érzelmi reakciókra apellál; eltereli a figyelmet a cikk voltaképpeni nevelő céljáról; a társasági életbe belépő lány számára kiszabott társadalmi normákat az elmaradt anyai tanítás pótlásaként prezentálja. A *Pályavezető*be beillesztve Jósika Júlia mind a levélformát, mind a bensőséges, rokon hangnemet elvetette, a szövegeket így a tanácsadókönyv többi fejezetéhez illeszkedve formálta át. A szöveg mozaikszerűen áll össze „újrachasznosított” és új részletekből. A forrásszövegek és a kötetben közölt fejezet koncepciója egységes: a fiatal lány feladata a társasági és a családi élet közti megfelelő arányok bölcs kialakítása. A két fiktív levélben olvasható személyes tanácsok a kötetben általános igazságokká nővik ki magukat. A házi kötelességekre vonatkozó tanács például a *Levél unokahugomhoz* című cikkben így szól: „[...] végy erőt magadon; térj vissza, ha olykor nehezen is, a csendes házikörbe, mely valódi honod, azon büvös fénykörből, melyben estéidet töltöd, de mely mindig csak csemege maradjon az élet lakomája után.”⁵⁵ A *Pályavezető* ezzel szemben általánosít, s egyben kitágítja a megszólítottak körét: „A ház a hölgynek valódi hona, a világba csak kirándulásokat teszünk néha néha, melyek olykor sok élvezetet nyujtanak, de melyekből mindig örömet, s ujitott élvezettel térünk vissza csendes tűzhelyünkhöz.”⁵⁶

A világba vezetés nem más, mint a serdülő lányok első nyilvános társasági megjelenése, többnyire – de nem szükségszerűen – táncmulatságon vagy estélyen. Ez az az időpont, amikortól kezdve a felnőtt társasághoz tartozik, és rendszeresen összejövetelekre, multságokra járhat. Az ifjúság esetében az elsődleges cél a fiataloknak a szülők és idősebb rokonok által felügyelt, társadalmilag jóváhagyott ismerkedése, az eredmény pedig a házasság – vagy több magányos szezon követően a

⁵² A 'crinoline' eredetileg lószőrrel merevített szövetből készült alsószoknyát jelentett, mely az acélvázaz új találmány érkezésével háttérbe szorult ugyan, de még sokáig nem veszett ki a divatból.

⁵³ JÓSIKA Júlia, *Eredeti divattudósítás*, Nővilág 1(1857)/2, jan.18, 26–28.

⁵⁴ JÓSIKA, *Levél unokahugomhoz*, i. m.

⁵⁵ Uo. [Kiemelés tőlem.]

⁵⁶ JÓSIKA, *Pályavezető*, 30. [Kiemelés tőlem.]

vénlány státusz. Persze a házassággal nem szükségszerűen ért véget a társasági élet élvezete, de lezárult az a sorsfordító szakasz, amikor a fiatal lány jóhíre a legtöbb csorbát szenvedhette.

Szó sincs arról, hogy Jósika Júlia tanácsadása betarthatatlanul szigorú követelményeket támasztana, a hangsúlyt az életszerűsége helyezi. Ismét a *Levél unokahugomhoz* bekezdéseit idézem:

Ne tarts attól kedves gyermekem, hogy unalmas leckézésekkel töltendem be e lapokat! hogy igyekezni fogok – miként idősebb nőrokonok ezt nem ritkán teszik – téged elijeszteni a világtól, s annak hibáit, gyöngeségeit s veszedelmeit nagy, olykor nagyító szavakkal festeni. Koránsem! Körülményeid, egymint édes atyád akaratánál fogva, helyed a nagy világ közepette van [...].

Éveken át éltem s mozogtam a nagyvilágban, mely akkor – azt mondják legalább – vígabb s igézőbb volt mint most; hol annyi gond, annyi titkos bú és aggodalom vegyül a tánczene bűvös hangjai közé; mindamellett nem érzem, hogy ezáltal megromlott volna kedélyem, vagy hogy azért nem tudnám egész mértékben fölfogni, érezni s becsülni a csendes házi s családi élet egyszerű örömeit, s magasztos áldását.⁵⁷

Közel ugyanaz az üzenet a kötetbe már ebben a megfogalmazásban került be:

Nem is tartozunk mi azon baljóslatu baglyokhoz, kik mind ebben csupa károst látnak, az ifjuság örömeit kárhoztatják, mindenben csak a roszt oldalt szokták fölfedezni, s a világról s annak örömeiről azt látszanak hinni, hogy ez valóságos gehenna, mely kész elnyelni mindenkit, ha csak közelíteni is mer hozzá.

Korántsem! éltünk és élünk a világban, s erősíthetjük, hogy az, és annak emberei egy cseppet sem rosszabbak a nem világi körök, és a világba nem járónál [...]⁵⁸

Nem kell sokat keresgélne annak, aki képet akar kapni a „baljóslatú baglyok” unalmas leckézéseiről is. A Nővilágra jellemző sokféleségnek köszönhetően ugyanabban a számban, melyben a *Levél unokahugomhoz* olvasható, a farsangi báli szezonra tekintettel az Életiskola rovat is a fiatal lányok világba vezetésével foglalkozik, de itt jóval sötétebb képet kapunk a nagyvilági társaság multságairól:

A leány azon legyen, hogy a házi kört örömei templomává varázsolja.

A világelet minden nagyszerűt, s jobb erkölcsöket leszaggat az emberről; valamint hogy a vihar is épen a legszebb helyeket mossa le a szobrok és sírkövekről.

A férfiúnak, bármi felületes legyen is, mégis van valami komolyabb foglalkozása, mely őt igénybe veszi. De a csupán csak társaságokban élő nőnél ezt nem találjuk. Kizárólag és mindig csak a hiúság és önzés legcsekélyebb érdekeinek hódolva, illetén női jellem végre oly erkölcsi nyomorba jut, – hogy csak szájalommal fordulhatunk el tőle.⁵⁹

A térbeli közelség révén a Nővilágban közölt szövegek kommunikálnak egymással és – az újság aktualitásánál fogva – a női hetilapból kimaradt eseményekkel is. Nemcsak a farsangi báli szezon időszerűsége képezi a cikkek kontextusát, hanem a *Lélekerő* című cikk kapcsán már említett,

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ JÓSIKA, *Pályavezető*, 29.

⁵⁹ *Életiskola*, Nővilág 4(1860)/6, febr. 5, 90.

készülődő háború is, amire csupán egy félmondattal utal Jósika Júlia, amikor saját ifjúságnak világi multságait az 1860. februári jelennel összehasonlítja: „[a nagyvilág] vígabb s igézőbb volt mint most; hol annyi gond, annyi titkos bú és aggodalom vegyül a tánczene büvös hangjai közé.” Ez az utalás az 1863-as *Pályavezető*ből érthető módon már kimaradt, és a beszélő saját múltbéli és jelenlegi tapasztalatai más fénytörésbe kerültek.

A *Levél öcsémhez* elsősorban különböző társasági viselkedésminták alkalmazásával foglalkozik a minél tökéletesebb beilleszkedés érdekében. Ennek egyik fontos eleme az idősebbek tisztelete, pártfogásuk elnyerése: „Mindenesetre, akár szépségnek tesznek téged, akár nem, – mert ez csupán izlés, olykor csak a szeszély dolga – igyekezzél főleg az idősebb nőket megnyerni; mi igen könnyen sikerülend, ha mindig udvarias és előző vagy irányukban.”⁶⁰

A levélszöveg hangsúlyosan egy idősebb, tapasztaltabb nő hangján szólal meg, és már az első soraiban finoman leckézteti a fiktív lányrokont: „Bár nem vettem tőled választ, még is irok ismét; talán kifogytál az időből, most midőn annyi új foglalatosságaid s multságaid vannak”.⁶¹ Így kétszeresen is közvetíti a tekintélytisztelet fontosságát. A *Pályavezető* beszélőjéről is tudható, hogy idősebb, a világ dolgaiban jártasabb nő, de a távolságtartó megfogalmazásban elmosódik a beszélő személye: „Első gondja legyen a világba lépő leánynak, az idősb hölgyek pártfogását megnyerni, és magaviselete ezekkel legyen mindig a legudvariasabb s legelőzőbb.”⁶² A *Világba vezetés* fejezet emellett még számos olyan bekezdést, kiegészítést tartalmaz, amelyek az előzmény-szövegekben nem olvashatók, tehát nem tisztán kompiláció. A változtatások jelentős része a könyv hangnemének szükségszerű egységesítéséből erednek.

A negyedik csoportba olyan szövegeket soroltam, amelyeknek nincs előzményük a sajtóban, illetve nem kerültek át a sajtóból a kötetbe. Az előzmény nélküli fejezetek beillesztése a kötet szerkezetének vizsgálatán keresztül könnyen tisztázható. A *Pályavezető* feszes kompozíció szerint épül fel. A fiatal lányt körülvevő világ a szűk családi kör felől tágul a családon kívüli tényezőkhöz (nevelő, tanító) keresztül a társasági élet nyilvános terei felé, majd apránként a házi körbe tér vissza, ahonnan ismét a világ és a felnőtt élet irányába halad. A kötetet nyitó három fejezet: *A fiatal leány és szülei*, *A fiatal leány és testvérei*, *A fiatal leány nevelőivel és tanítóival szemközt* mind új szöveg. A *Világba vezetés* az első olyan szövegrész, amelynek már voltak előzményei. Ezután – még mindig a társas életnél maradva, de az otthonba visszatérve – a *házi kisasszony* című, vendégfogadásról szóló, szintén új fejezet következik. Majd ismét két, társas viselkedésre vonatkozó fejezet olvasható: a *Társalgás* – szöveg-előzménnyel, illetve *A fiatal hajadon magaviselete férfiakkal szemközt* – szöveg-előzmény nélkül, végül megint a családi köteleességekhez kanyarodik vissza *A nap felosztása* című, a Nővilágból ismert fejezettel.

⁶⁰ JÓSIKA, *Levél öcsémhez*, i. m.

⁶¹ Uo.

⁶² JÓSIKA, *Pályavezető*, 36.

A kötet struktúrája azonban nemcsak a család és nyilvánosság tereit átfogva működik, hanem az egyén és a környezete vonatkozásában is. Például a *Levélírás* fejezet a világ felé nyit, azt ezt követő *Engedelmesség* ismét a család körébe tér vissza; ezután a *Csinosság és tisztaság az öltözetben* az egyén külső megjelenését tárgyalja, majd a *Lelki tisztaság* az egyén belső értékeivel foglalkozik. Ezen a ponton vissza is fordul a test kérdéseihez: az *Egy rossz szokás* a szoros derékfűzésről szól, majd a felnőtt élet megkezdésének nehézségei felé veszi az irányt *Az első lépés* című fejezet. A felsorolt fejezetek majdnem mind rendelkeznek folyóiratos szöveg-előzménnyel, azonban a kompozíció centrumában álló *Lelki tisztaság* új szöveg.

Végül azokról a cikkekről kell szólni, melyek nem kerültek át a kötetbe. Ezeknek bizonyos kulcsmotívumai ott vannak ugyan a *Pályavezetőben*, de teljesen más kontextusban, más irányból megközelítve. A *Pár szó hazánk gazdag embereihez I–II*⁶³ című kétrészes írás a jótékonykodás fontosságáról szól, s habár a kötet a *Jótékonyosság* című fejezettel zárul, ennek semmi köze a hetilapban közölt fenti szöveghez. A *Pár szó...* ugyanis a felsőbb társadalmi rétegek nyilvános kultúra- és művészetpártolását propagálja, nyugat-európai példákkal alátámasztva. Önállóan gazdálkodó, felnőtt embereknek szól, tehát a célközönség is egészen más. A *Jótékonyosság* című fejezet ezzel szemben az adakozásra, segítségre való hajlandóságot mint belső értéket, emberi erényt mutatja be; fő üzenete éppen a kis erszényű ember szemérmes nagylelkűségének felsőbbrendűsége a gazdagok tömjénezett adakozásával szemben. Ez sokkal jobban illik az önálló jövedelemmel még nem bíró, a felnőtt élet küszöbén álló fiataloknak szóló útmutatóba.

A megszólítottak körének eltérése lehet az oka annak is, hogy a tematikusan egyébként illeszkedő *Könnyelműség* című cikk kimaradt a kötetből. Ez az írás ugyanis közvetlenül anyáknak és nevelőknek szól: „[...] számtalanszor azt tapasztaltam szülőikben úgy mint nevelőkben, hogy minden egyéb, a legkisebb hibát is hamarabb észreveszik gyermekben, és erélyesebben dolgoznak kiirtásán, mint épen a legveszedelmesebbet: t. i. a könnyelműséget”; „[...]a lelkiismeretes nevelőknek is hozzá kell fogni a szellemi gyógyításhoz, ha könnyelműségei hajlamot tapasztal valamelyik növendékénél”.⁶⁴ A tanácsadókönyvtől túlságosan eltérő regiszterben írt cikkek tehát tematikus illeszkedésük ellenére sem fértek bele a szerzői koncepcióba – ami ebben az esetben szerkesztői koncepcióként is felfogható.

A *Pályavezető* szerkesztési elvei egy szabadon, de nem véletlenszerűen összeállított kompozíciót mutatnak. Az első és második típusú szövegcsoport vizsgálata az egymásutániség adta szoros tartalmi illeszkedés által láthatóvá tette a fejezetek közti mikroszintű kapcsolatot; a harmadik és negyedik típusú szövegeknél a kötet szerkezetének makro-

⁶³ JÓSIKA Júlia, *Pár szó hazánk gazdag embereihez I*, *Nővilág* 2(1858)/10, márc. 7, 152–153; Uő., *Pár szó hazánk gazdag embereihez II*, *Nővilág* 2(1858)/12, márc. 21, 183–184.

⁶⁴ JÓSIKA Júlia, *Könnyelműség*, *Nővilág* 2(1858)/32, aug. 8, 504–505.

szintű összefüggéseire világítottam rá. A közeli és távoli összefüggések a fejezetek között fordítva is kimutathatók lennének, hiszen a könyv szerkezetének saját játéka már nincs szoros összefüggésben a hetilapos előzményekkel.

Nyilvánvalóan nem ez az első és nem is az egyetlen példa az ilyen jellegű mediális váltásra, és Jósika Júlia könyve még az 1850-es, 1860-as évek magyar irodalmára szűkítve sem sorolható a hatástörténetileg fontos művek közé. Éppen ezért azonban, a szerző marginalizált pozíciójából adódóan, a könyv kiadás- és recepciótörténete átlátható és tanulmányozható anyagot nyújt. A bornsteini értelemben vett könyvészeti kód a nagy szerzők nagy művei esetében ideális terepet kínál általános mechanizmusok vizsgálatára. Az eredeti kontextusukból kiragadott szövegek jelentésmódosulása ellenben viszonylag könnyen kimutatható volt Jósika Júlia írásából. Azonban Bornstein nyomán néhány más következtetés is adódik: a szöveg több, mint a szavainak összessége, hiszen a materialitásában horgonyzik az olvasat. A kontextus pedig még ennél is jelentősebb: a könyvészeti kód nem csupán a szöveg aktuális tárgyi megjelenését foglalja magában, hanem a szöveg gravitációs mezejébe kerülő más szövegeket, filológiai adatokat, történelmi tényeket is, melyek mind hatással vannak az aktuális olvasatra.

Az eredeti kontextus és az eredeti olvasat soha nem rekonstruálható tökéletesen, de már a megismerhető körülmények összjátéka is elegendő arra, hogy nyilvánvalóvá váljon néhány tanulság: az első szövegcsoport vizsgálata beigazolta, hogy a médiumot váltó szöveg még akkor sem azonos az első változatával, ha a nyelvészeti kódja történetesen egyezik. A mediális váltás emellett képes kikényszeríteni a nyelvészeti kód megváltozását, ahogyan ezt a második és harmadik típusú szövegek illusztrálják. Az új médium új szövegeket is von az értelmezői mezőbe. Egy regény esetében ez gyakran csak egy előszó, fűlszöveg stb. formájában jelenik meg, de gyűjteményes kötetekbe addig ismeretlen művek is bekerülhetnek. A *Pályavezető* bővelkedik ilyenekben, és ez vetette fel a következő nagy kérdéskört: a kompozíció problémáját. A tudatos rendezőelv olyan szövegeket hoz játékba egymással, melyek az első megjelenésükkor másként voltak egymásra olvashatók; mindemellett egy nagyobb ívet is kirajzol, szerkezeti szinten erősítve a kötet egységes célját – jelen esetben a társadalmi normák indoktrinációját.